

УДК 338.23

О. В. Сотула,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РЕГІОНІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено диференціацію економічного простору країни як джерела загроз її економічній безпеці.

The article examines differentiation economic area of the country as a source of threats to economic security.

Ключові слова: економічна безпека, регіон, економічні показники, загрози економічній безпеці, оцінка.

Key words: economic safety, region, economic indicators, threat to economic safety, assessment.

Постановка проблеми. З метою досягнення стійкості та ефективності, економіка країни повинна бути обладнана як механізми самоналаштування, так і цілеспрямованого регулювання. Відхилення від рівноважного стану, які виходять за припустимі межі, породжують загрози національній безпеці. Характерні для сучасності прискорення процесів глобалізації, посилення конкуренції на світових ринках, ускладнення структури економічних систем і механізмів взаємодії їх елементів є додатковими передумовами для виникнення економічних дисбалансів.

Найбільш небезпечними для національної економіки є нерівноважні стани, які набувають системного і довгострокового характеру. Даліше використання витратної економічної моделі, відсутність стимулів до інноваційних процесів і динамічного розвитку нових технологічних укладів обумовлюють неконкурентоспроможність української економіки, унеможливають кардинальне підвищення рівня та якості життя населення, провокують посилення соціальної напруги, поширення протестних настроїв [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної безпеки не втрачають своєї гостроти вже протягом багатьох десятиліть. Окремі наукові аспекти забезпечення економічної безпеки висвітлюються у наукових працях українських та російських науковців А.І. Архипова, О.М. Бандурки, І.Я. Богданова, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, О.М. Головаченко, В.Є. Духова, Я.А. Жаліла, Г.А. Пастернак-Таранушенка, В.Л. Тамбовцева, Л.С. Шевченко, М.М. Єрмошенка та ін. Значний внесок в окремі аспекти розробки механізмів управління економічною безпекою зробили такі українські та російські дослідники, як: В.І.Мунтян, В.М.Геєць, М.Г.Чумаченко, Л.І.Абалкін, В.В.Іноземцев та інші.

Разом з тим, додаткових досліджень потребує проблема комплексного дослідження порушень збалансованості економічної системи, які створюють загрозу економічній безпеці і вимагають особливої уваги при формуванні системи заходів державної економічної політики.

Постановка завдання. В Україні регіональна диференціація досягла масштабів, за яких вона стає чинником порушення економічної безпеки. Для нейтралізації таких загроз необхідний їхній моніторинг та розробка ефективного комплексу заходів щодо попередження і подолання найбільш небезпечних проявів розбалансованості економіки країни.

Вклад основного матеріалу дослідження. Регіональні органи влади орієнтовані, насамперед, на розвиток економіки свого регіону, повинні діяти в контексті єдиної стратегії розвитку економіки країни. Основою стабільного функціонування національного господарства виступає побудова гармонійної системи реалізації національно-державних інтересів країни і економічних інтересів її регіонів. У сучасних вітчизняних умовах говорити про існування збалансованої системи реалізації економічних інтересів регіонів не доводиться через існування значного рівня диференціації їх розвитку. Наслідком високого рівня міжрегіональної диференціації стає значна різниця в рівні і якості життя населення регіонів, яка несе в собі загрозу національній безпеці країни підсилюючи соціальну нестабільність.

Крім держави як виразника економічних інтересів у сфері економічної безпеки на макрорівні, кожен суб'єкт господарювання володіє власними економічними інтересами в даній сфері, які можуть виходити за межі національно-державних економічних інтересів і навіть вступати з ними в протиріччя. Тому прагнення регіону до максимального рівня власної економічної безпеки може призвести до зростання регіональної диференціації, яка несе в собі загрозу цілісності і соціальної стабільності держави [2].

Неоднорідність (або диференціацію) економічного простору слід оцінювати передовсім шляхом зіставлення рівнів соціально-економічного розвитку суб'єктів, використовуючи систему адекватних регіональних індикаторів [3]. Аналіз наявних даних про валовий регіональний продукт (ВРП) дає змогу аналізувати економічну динаміку регіонів України за 1996-2010 рр. Для цього періоду характерна синхронізація моментів збільшення і зменшення фізичних обсягів ВВП країни і ВРП більшості регіонів. Просторове поширення економічного зростання регіонів відобразилося в позитивному темпі приросту національної економіки загалом. Важливою характеристикою якості економічного зростання є його безперервність. Очевидно, що в неоднорідному економічному просторі безперервність зростання досягається важче, ніж в «точковій» економіці. Починаючи з 2000 року, економіка України зростала загалом безперервно в 25 регіонах протягом 5-ти років, а у всіх 27 – протягом 4-х (див табл. 1). Проте, останнім часом, така тенденція порушилася. Якщо у 2000 р. тільки дві області - Одеська та Полтавська мали спад ВРП, то у 2005 р., після п'яти років економічного зростання поспіль до них приєдналися Донецька, Закарпатська, Львівська та Херсонська, у 2007 р. - Івано-Франківська та Миколаївська області, у 2008 р. - Дніпропетровська, Луганська, Рівненська та Хмельницька області, у 2010 р. - Сумська. У 2009 р. економічний спад охопив усі регіони без виключення. Отже, економічне зростання в національному просторі охоплює більшу його частину, проте з'являються регіони, у яких спостерігається непрогнозований, тимчасовий (1 рік) економічний спад. Це засвідчує сумнівну якість такого зростання, що підтверджується відмінностями регіонів за величиною ВРП на душу населення.

Розділивши регіони на групи за відношенням ВРП на душу населення до загальнодержавного (1 група: регіони, у яких відношення ВРП на душу населення до загальнодержавного менше 50%, 2 група: в межах від 50% до 75%, 3 група в межах від 75% до 100%, 4 група: в межах від 100% до 125%, 5 група: від 125% до 150%, 6 група: більше 150%), очевидною стає значна асиметрія.

Таблиця 1.
Розподіл регіонів за темпами зростання ВРП протягом 2000 – 2010 рр.

	Роки											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	

Кількість регіонів, що мали економічний спад	2	-	-	-	-	6	-	3	7	27	1
Кількість регіонів, що мали економічне зростання(спад) темпом											
до 5% на рік	12	1	11	5	-	15	9	3	9	-	16
до 10% на рік	11	6	13	13	11	6	16	18	8	6	8
до 15% на рік	2	9	2	7	8		1	2	3	16	2
до 20% на рік	-	9	1	2	8		1	1	-	4	-
до 25% на рік	-	2	-	-	-			-	-	1	-
вищим за середньодержавний	16	18	13	18	11	12	5	6	16	21	10
нижчим за середньодержавний	11	9	14	9	16	15	22	21	10	6	17

Розраховано автором за даними Державного комітету статистики

Кількість регіонів, які перебували на рівні вищому за середньодержавний зменшується: 10 у 1996 р. та 7 у 2010 р., а кількість суб'єктів, що перебувають на рівні нижчому за середньодержавний – зростає від 17 до 20. За даними 1996 року максимальна відмінність між регіонами за величиною валового регіонального продукту на душу населення становила 2,68 рази, а станом на 2010 рік зросла майже у 2,4 рази – 6,44 (див табл. 2). Особливо тривожною є поява і закріплення регіонів, у яких величина ВРП на душу населення більш ніж в два рази нижча за середньодержавний.

Помітно змінилася і територіальна структура ВРП. Суттєво збільшилася частка м. Києва: з 7,37% до 18,86% сумарного ВРП, незначно змінилися доли Дніпропетровської 9,43% – 10,7% області та м. Севастополь 0,49% – 0,72%. Частки ж решти двадцяти чотирьох регіонів у сумарному ВРП знизилися, причому дев'ять з них демонструють у цьому стійку тенденцію: Волинська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька та Чернігівська області.

Таблиця 2.

Показники диференціації величин ВРП на душу населення за областями України протягом 1996 – 2010 рр.

	Роки											
	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Відношення максимуму до мінімуму (рази)	2,68	4,23	5,93	5,82	6,09	6,58	6,25	6,23	6,76	6,36	6,51	6,44
Число регіонів, що мають ВРП на душу населення вище загальнодержавного рівня	10	8	6	6	6	5	5	5	6	7	8	7
Число регіонів, що мають ВРП на душу населення нижче загальнодержавного рівня	17	19	21	21	21	22	22	22	21	20	19	20
1 група	-	-	-	-	-	2	2	1	2	2	1	2
2 група	7	10	15	12	14	14	14	15	14	15	15	14
3 група	10	9	6	9	7	6	6	6	5	3	3	4
4 група	6	4	5	5	5	3	2	2	3	4	6	4
5 група	4	3	-	-	-	1	2	2	2	1	1	2
6 група	-	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1

Розраховано автором за даними Державного комітету статистики

Розподіл об'ємів ВРП за суб'єктами господарювання україн нерівномірний і має тенденцію до подальшої концентрації. Перша група із трьох найбільш могутніх регіонів збільшила свою питому вагу з 29,07% (у 1996 р.) до 40,8% (у 2010 р.), а частка останньої групи становила 3,02% у 1996 р. та 2,8% у 2010 р. (див. табл. 3).

У 2011 р. соціально-економічний розвиток регіонів України характеризувався загалом позитивною динамікою. Зростання у промисловості, сільському господарстві, будівництві, зовнішньоекономічній діяльності дозволяє стверджувати про поступове наближення до докризових параметрів розвитку. Спостерігається поживлення міжнародного співробітництва регіонів, що стосується насамперед прикордонних областей Заходу України. Разом з тим транскордонне співробітництво традиційно зберігає спеціалізацію на торговельних відносинах без якісних зрушень щодо розвитку інноваційних форм співпраці з іноземними партнерами [4].

Таблиця 3.

Регіональний склад (у порядку зменшення частки регіону у відсотках до підсумку ВРП України)

1996 р.	2010 р.
Перша група (3 регіони)	
Донецька область Дніпропетровська область м. Київ	м. Київ Донецька область Дніпропетровська область
Остання група (3 регіони)	
Закарпатська область Чернівецька область м. Севастополь	м. Севастополь Чернівецька область Тернопільська область

Стан економіки регіонів відображає загальнонаціональні макроекономічні тенденції, розкриваючи їх суперечності. Найактуальнішою проблемою залишається диспропорційність економічного та соціального розвитку регіонів, що за обсягами виробництва валової доданої вартості на одну особу сягає 2,7 разу, інвестицій в основний капітал – 3,9 разу, середньомісячної заробітної плати – 1,5 разу, рівня безробіття – 5,7 разу.

Наявна в Україні система міжбюджетних відносин свідчить про надмірну централізацію бюджетних потоків, що виявляється у значній частці трансфертів у доходах місцевих бюджетів (45,1 %), у переважанні необумовлених (нецільових) дотацій вирівнювання у структурі самих трансфертів (55,9 %), 25 з 27 регіонів є дотаційними. Така ситуація формує утриманські настрої місцевої влади щодо державного бюджету і не сприяє пошуку нею власних ресурсів розвитку [5].

Нерівномірність динаміки економіки регіонів негативно позначається на розрахунках із бюджетом: 2011 р. у 15 областях України спостерігалось зростання боргу за податковими зобов'язаннями платників до зведеного бюджету. Найвищими темпами обсяг податкового боргу зростав удвічі у Чернівецькій, Хмельницькій, Тернопільській, Миколаївській (у 1,5 разу) областях. Зі зростанням боргу за податковими зобов'язаннями платників до державного бюджету пов'язана і низька платіжна дисципліна підприємств у сфері оплати за спожиті енергоресурси [4].

Обов'язковою умовою радикального послаблення міжрегіональних диспропорцій розвитку має стати подолання диспропорційності в інвестиційній привабливості регіонів. Досі близько 40 % прямих іноземних інвестицій та 17 % капітальних інвестицій припадало на м. Київ; регіональні диспропорції за обсягами інвестицій в основний капітал на одну особу становлять 6,9 разу, прямих іноземних інвестицій на одну особу – 92,6 разу [5].

На думку д.е.н., провідного спеціаліста Інституту проблем управління РАН Р. М. Нижегородцева, унаслідок тривалого розвитку територіальної системи майже завжди виділяються три її нерівнозначні частини: центр – найважливіший і найбільш розвинений осередок даної території, біцентр – другий за значущістю елемент (їх може бути декілька), і так звана периферія, що включає решту елементів системи. Результатом реформування вітчизняної економіки стала побудова стандартної двоярусної східноєвропейської моделі, в якій центр відрізняється від біцентра значно сильніше, ніж біцентр від периферії [6]. Певно, що орієнтири зростання для регіонів з суттєво відмінним рівнем розвитку повинні бути різними. Стандартні методи регулювання економічної динаміки країни можуть не діяти, коли поза увагою залишається факт нерівномірності її територіальної динаміки. Соціально-економічна диференціація територіальних систем неминуче витікає з логіки чинних об'єктивних і стихійних законів ринкової економіки, і для успішного протистояння цим тенденціям необхідні зусилля держави. Особливого значення регулювання територіальною диференціацією набуває в тих випадках, коли макроекономічна система переживає кризу. Нинішній рівень міжрегіональної диференціації засвідчує недосконалість ринкового простору, що формується, і слабкість механізмів його регулювання, які орієнтовані переважно на скорочення відмінностей поточної соціальної забезпеченості громадян. Соціально-економічна дезінтеграція – це процес, що характеризує зміну внутрішньої консолідованості економічного простору, виражається в ослабленні міжрегіональних економічних зв'язків внаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів чи збільшення ролі зовнішньоекономічних зв'язків, що заміняють міжрегіональні зв'язки всередині країни [7].

Економічна диференціація регіонів, яка підсилюється соціальною, – це, за словами академіка РАН О.Г. Гранберга, загострення небезпечної хронічної хвороби, яка послаблює імунітет. Від неї організм не вмирає, але слабне, що збільшує схильність до інших захворювань [3].

Позитивна динаміка розвитку реального сектору регіональної економіки при негативній динаміці інвестиційних процесів свідчить про наявність значного прихованого внутрішнього потенціалу розвитку окремих регіонів, наявність потужних резервів і можливостей диверсифікації задіяння місцевих ресурсів, що при застосуванні відповідних (у т. ч. інноваційних) механізмів реалізації регіональної політики має забезпечити кумулятивний ефект економічного зростання, досягнення стабільного збалансованого регіонального розвитку (без необхідності залучення додаткових зовнішніх ресурсів) [4].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, соціально-економічна диференціація територіальних систем носить системний характер і досягла критичних для забезпечення економічної безпеки масштабів. Тільки реалізація моделі, що здатна забезпечити гармонізацію економічних інтересів регіонів, створить сприятливі передумови для забезпечення високого рівня економічної безпеки регіонів і країни в цілому. Щоб перервати процес самовідтворення явища розбалансованості економіки потрібна розробка і реалізація довгострокової стратегії в даній області.

Державне регулювання економічних відносин, яке спрямоване на подолання дисбалансів в цілях забезпечення економічної безпеки, має здійснюватися з урахуванням їх системного характеру. Складність такого регулювання полягає в можливості виникнення конфлікту цілей, несумісності інструментів та в необхідності створення багатовекторної моделі впливу на систему.

Необхідний диференційований підхід при визначенні способів підвищення рівня економічної безпеки в різних регіонах і за різними сегментами економічної системи.

Актуальним завданням є скорочення диспропорцій у соціальній сфері як передумова підвищення збалансованості економіки з метою забезпечення економічної безпеки.

Література:

1. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>
2. Чернова В.В. Многополярная модель реализации экономических интересов регионов – концепт экономической безопасности национального хозяйства / В.В.Чернова // «Социально-экономические явления и процессы». – 2010. - № 1 (017). – С. 134-151.
3. Гранберг А.Г. Экономическое пространство России: проблемы целостности и эффективного функционирования: Цикл публичных лекций «Академики РАН – студентам ГУУ» / А.Г. Гранберг – ГУУ – М., 2006 – 23 с.
4. «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році». Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/859/>
5. Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації Експертна доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>
6. Нижегородцев Р. М. Эволюция экономического пространства: кризисная динамика / Р. М. Нижегородцев // Российская наука: мечта светла. Сборник научно-популярных статей / [Под редакцией члена-корреспондента РАН В. И. Конова]. – М. : Издательство «Октопус», 2006. – 392 с.
7. Політика регіонального розвитку в Україні: особливості та пріоритети. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / [За ред. З. Варналія] // 2005. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/book/Varnaly1/index.htm

Стаття надійшла до редакції 20.11.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"